

MILENA MILIN
Balkanološki institut SANU,
Beograd

UDK 94(497-11),,0353/0354“

GEOGRAFIJA ISTOČNOG BALKANA U DELU AMIJANA MARCELINA

Apstrakt: U prilogu se razmatra vrsta, obim i vrednost geo-topografskih i etnografskih podataka u *Res gestae* Amijana Marcelina. Ukazuje se na različito mesto i ulogu ovih podataka, čija je vrednost veća od one koju imaju drugi savremeni izvori. Skreće se pažnja na činjenicu da je Amijan zanemario, svakako svesno, Konstantinopolj, kojeg spominje samo usput, dajući o njemu manje podataka nego –na primer- o Sirmijumu.

Prema Amijanovoj istoriografskoj koncepciji, geografski, topografski i etnografski podaci zauzeli su dosta prostora i dobili određeno mesto u *Res gestae*¹. Pomenuta svedočanstva različita su po vrsti, obimu i kvalitetu, ali je njihova vrednost i pouzdanost, u celini zadovoljavajuća². Važno je odmah naglasiti i da su različiti uloga i značaj koji ona imaju u *Istoriji*³. Kraći podaci se nalaze u glavnom izlaganju istorijskih događaja i čine njegov integralni deo, dok su drugi, tematski opširniji, izdvojeni u digresije posvećene pojedinim provincijama Imperije ili, ređe, posebnim etno-geografskim zanimljivostima.

¹ O tome detaljnije v. Milena Dušanić, *Geografsko-etnografski ekskursi u delu Amijana Marcelina*, Beograd 1986.

² Za opštu ocenu v. Th. Mommsen, *Ammians Geographica*, Gesammelte Schriften VII, Berlin 1909, 393–425. Podatke o Trakiji pozitivno ocenjuju E.A. Thompson, *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*, Cambridge 1947, 118 i V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Amsterdam 1977, 10, (Amm. “knew Thrace very well from personal experience and his data can be trusted.”) Up. i L. Tritle, *Ammianus Marcellinus and the Historical Geography of the Balkans*, *Balkan Studies* 38/1, 1997, 5–19; autor je koncentrisan samo na Trakiju, s pravom ukazujući na značaj Beroje kao veze između Dunava i juga provincije, ali ostavlja po strani ostali deo Balkana.

³ Na pragmatičku vrednost i funkcionalnost digresija ukazuje, mislimo prenaplašeno, G. Crump, *Ammianus Marcellinus as a Military Historian*, *Historia Einzelschr.* H. 17, Wiesbaden 1975, 38; K. Rosen, *Ammianus Marcellinus*, Darmstadt 1982, 68–86 uzima u obzir i njihovu kompozicionu ulogu; G. Sabbah, *La méthode d' Ammien Marcellin*, Paris 1978, 525–528 izdvaja „etičku“ funkciju digresija uopšte. Up. o Amijanovoj koncepciji eksursa M. Dušanić, op. cit. 87–89.¹

U nauci je prihvaćeno mišljenje da je autor *RG* obradio u ekskursima sve rimske provincije⁴. Prema tome bi se moglo zaključiti da je postojala i (bar) po jedna digresija sa temom mezijskih odnosno panonskih provincija⁵. Ali, to se ne može sa sigurnošću tvrditi. Kao što je poznato, prikaz rimske istorije od Nerve do Konstancija (353/54.g.) zapremao je prvih trinaest knjiga *Istorije*, dok je opširnije izlaganje teklo tek od Dioklecijana ili Konstantina. Stoga se čini da ne ostaje dovoljno prostora da se u sumaran pregled istorije prethodnog perioda utkaju ekskursi posvećeni svim onim provincijama koje nisu obrađene u knjigama koje su do nas stigle⁶.

U sačuvanim Amijanovim knjigama nalaze se dve digresije koje se odnose na istočni Balkan: prva, topografska, o tesnacu *Succi* (21, 10) i druga, geo-etnografska, o provincijama dijeceze Trakije (27,4). Suki, prirodan prelaz između planina Hema i Rodopa, potvrđen je kao *mutatio Soneium*, dan. *Trajanovi vrata* na putu *Serdica – Philippopolis*⁷. Logično je što je Trakiji, pozornici borbi gotskih plemena i Rimljana, u glavnoj naraciji posvećeno srazmerno više prostora, sa dosta topografskih pojedinosti nego istočnom Iliriku⁸. Tračka digresija, s druge strane, manje je opravdana istoriografski, jer ne doprinosi razumevanja događaja koji slede, već ima kompozicionu ulogu, da se načini pauza pre nego što pisac počne da ih izlaže. Autor skreće u digresiju pred Valensov osvetnički pohod na Gote. Bilo bi umesno tada bliže upoznati čitaoce sa gotskim plemenima, ali pisac to ne čini, možda zato što o njima nema pouzdanih ni pisanih ni usmenih svedočanstava. Umesto toga, digresija sadrži kratak istorijat oblasti do njenog pada pod rimsku vlast, administrativnu po-

⁴ Za neke digresije se zna sigurno da su postojale, jer ih spominje sam autor: *...absque Mesopotamia digesta, cum bella Parthica dicerentur*, XIV 7,21; *...in Africae situ digessimus plene* XXIX 5,18 *...situmque Britanniae ...explanavi*, XXVII 8,4.

⁵ Povoda za to bilo je dosta, naročito u (izgubljenom) opisu prve i druge tetrarhije.

⁶ Napr. L. Tritle, op. cit. 14–15, smatra sigurnim, uzimajući kao analogiju opis Huna (31,2) da je u *Istoriji* postojao i ekskurs o Gotima. Međutim, podaci o ovom plemenu teku naporedo sa prikazom odnosa Gota i Rimljana, tako da poseban ekskurs o njima nije bio neophodan. Osim toga autor ne pominje postojanje ovakvog odeljka.

⁷ V. It. *Burd.* 567,8,9. Na drugom mestu u *RG* (27,4,5) izričito se kaže da Suki dele Trakiju od Dakije. Up. Oberhammer, *Succi*, *RE* XIV A (1931) 513sq.; *TIR* K 34, 117; Opis mesta v. u *Zbornik Konstantina Jirečeka* I, Bgd. 1959, 95, J. Szidat, *Historischer Kommentar zu Ammianus Marcellinus* XX–XXI Wiesbaden 1977, t. I 50, nalazi da ovaj ekskurs treba da posluži kao odmor u glavnoj naraciji; suprotno njemu, ekskurs kao istoriografski opravdan vidi M. Dušanić, op. cit. 40; 89.

⁸ Na najnoviji topografski pregled ove oblasti, U. Wanke, *Die Gotenkriege des Valens. Studien zu Topographie und Chronologie im unteren Donauraum von 366 bis 378 n. Chr.*, Frankfurt 1990, upućuje L. Tritle (op. cit. in. n. 2.) 7, nap. 5.

delu na provincije sa nabranjem najvažnijih gradova, da bi se potom prešlo na etnografski odeljak⁹.

Topografske pojedinosti od značaja za praćenje događaja na centralnom Balkanu (Mezija, Dardanija, Druga Panonija) srećemo samo u glavnom toku *Istorije*. U glavnoj naraciji dobijamo i jedno važno svedočanstvo o ključnim strateškim tačkama između Trakije i Ilirika. To su Suki, Akontizma prema Makedoniji¹⁰, i Dakija Ripensis. Treći prolaz (kroz Priobalnu Dakiju) nije precizno naveden, ali je to morao biti put koji je iz Filipopolja vodio ka Oescus-u da bi potom, Dunavom uzvodno, doveo do zapadnih provincija¹¹. Sva tri prelaza (preko Dakije Ripensis, Suke, Akontizmu) zaposeo je, pre vojske uzurpatora Prokopija, *magister equitum* Ekvitije i tako, po Amijanovim rečima, spasao Ilirik¹².

Na prvom mestu po učestalosti toponima sreću se *Sirmium*, *Naissus* i , ređe, *Serdica*, gradovi na vrlo frekventnom putu *Aquileia* – *Constantinopolis*. Imena pobrojanih mesta pominju se samo u direktnoj vezi sa događajima, a ponekad autor ove gradove i bliže određuje epitetima- ne baš specifičnim, ali ipak dobrodošlim. Tako je *Naissus copiosum oppidum* (21,10,5) a *Serdica* i *Philippopolis civitates amplas et nobiles*¹³. Važno je svedočanstvo o Medijani, carskoj vili za koju se navodi udaljenje od Naisa, što je učinilo sigurnim njenu identifikaciju na terenu¹⁴.

Sirmium se, kao rezidencija rimskih careva IV veka, u *Res gestae* navodi češće od ostalih gradova; više pažnje posvećeno mu je čak i od Konstantinopolja. Pored komplimenta kakav je *ad exemplum urbium matris populosa et celebris* (21,10,2) dobijamo, takođe, prilikom Julijanovog ulaska i podatke o izgledu podgrađa: *suburbanis propinquantem amplis nimiumque protentis...* (21,10,1). Takođe smo detaljno obavešteni o nekim događajima koji su se odigrali u *Sirmijumu*. Pored Julijanovog dolaska, koga Lucilijan, komandant trupa u ovom gradu najpre odbija da prizna za cara, da bi mu grad

⁹ O digresiji up. M. Dušanić, *op. cit.* (u nap. 1) 75–79; o etnografskom odeljku up. niže, str. 6.

¹⁰ *RG* 26,7,12; u opisu Trakije Akontizma se detaljnije opisuje:... *Macedonicis iungitur collimitiis, per artas praecipitesque vias, quae cognominantur Acontisma* (27,4,8).

¹¹ *Tritle, loc. cit.* (u nap. 2) ne komentariše navedeno mesto iz *RG*.

¹² *RG* 26,7,12. Up. H. Vettters, *Dacia Ripensis*, 1950, 27, koji pretpostavlja da je Ekvitije krenuo iz Dakije Ripensis, prešao Utum i zauzeo put Oescus – Philippopolis i potom pomenute prelaze.

¹³ Up. 21,10,3: *...summitates Haemi et Rhodopae...in angustias tumulosi collibus desinentes Illyrios interscindunt et Thracas, hinc vicinia mediterraneis Dacis et Serdicae, inde Thracias despectantes et Philippopolim, civitates amplas et nobiles.*

¹⁴ *...in suburbano, quod appellatum Mediana, a civitate tertio lapide disparatur*, 26,5,1; up. P. Petrović, *Medijana, rezidencija rimskih careva*, 1994, 16.

potom otvorio vrata, vredi podsetiti još na neke sirmijske epizode. Na gozbi kod Afrikana, namesnika Druge Panonije, gosti su pod dejstvom dobre kapljice počeli slobodno da kritikuju vlast kao opresivnu i da predviđaju njenu smenu. Ovo je doušnik dostavio vlastima, tako da su svi gosti zatvoreni i sprovedeni u Milano, gde su pod mukama ispitivani, a inicijator razgovora je izvršio samoubistvo¹⁵.

Amijan u više navrata govori i o ambicioznom Petroniju Probu, pretorijanskom prefektu Ilirika, koji je imao uticaja u samom vrhu države¹⁶.

Dok ga u početku hvali, kasnije predstavlja Probovu prefekturu kao strahovladu¹⁷. Dragocena je, usputna napomena da je Prob prilikom stolovanja u Sirmijumu, utvrđivao grad materijalom koji je bio spremljen za gradnju pozorišta (29,6,11). Podatak je, sa arheološke tačke, važan za topografiju Sirmijuma, i svedoči o autorovom ličnom poznavanju terena. Premda, po autorovoj koncepciji ovakav podatak ne pripada „velikoj“ istoriji, on je umesan i opravdano umetnut. Slične vrste je i podatak o građi za terme u Konstantinopolju (v. niže).

Pored Sirmijuma, u *Istoriji* su precizno navedena i mesta u njegovoj okolini, naročito na obali Dunava, čak sa razdaljinom od glavnog grada provincije: Bononia, dunavska luka Sirmijuma (dan. Banoštor), *Acumincum* (Slankamen), vila *Pristensis*¹⁸. Borbe cara Konstancija sa Sarmatima na ušću Tise u Dunav, carev prelazak u barbarik radi pregovora i povratak u *Acumincum* jedna su od vrlo važnih epizoda u istoriji provincije, o čemu saznajemo zahvaljujući autoru *RG* i njegovoj topografskoj obaveštenosti¹⁹.

Vrednost navedenih podataka naročito raste u poređenju sa onim, iste vrste, koje dobijamo iz drugih savremenih literarnih izvora. Oni su sasvim oskudni, što je neizbežno kad se ima u vidu da su i historiografska dela IV veka samo kratki pregledi viševekovne rimske povesti. Jedini autor čije se delo može meriti sa *Res gestae* je,

¹⁵ 15,3,7 *In convivio Africani Pannoniae secundae rectoris apud Sirmium poculis amplioribus madefacti quidam arbitrum adesse nullum existimantes licenter imperium ut molestissimum incusabant*, etc. Događaj se zbio 355. g. a vrednost Amijanovog izveštaja je utoliko veća što su navedena imena učesnika. Ostali su oslobođeni zalaganjem samog Arbitiona, zapovednika konjice i tadašnjeg konzula. Ovaj je međutim, kasnije, doprineo pogubljenju magistra pešadije Barbationa i njegove žene, takođe u Sirmiumu, up. 18,3–4,1.

¹⁶ Zajedno sa Merobaudom, konzulom 377. i Maksiminom, komesom *officiorum* uspeo je da obori Teodosija Starijeg, koji je pod nerazjašnjenim okolnostima pogubljen; o tome v. M. Milin, *Balkanica* XXVIII, 1997, 121–129.

¹⁷ Up. *RG* 28,1,31 naspram 30 5, 4–10, 11.

¹⁸ Vila *Pristensis* poznata je samo iz *RG*, a nalazila se 26 milja zapadno od Sirmijuma. Arheolozi je dosad nisu identifikovali.

¹⁹ *RG* XVII 2 i XIX 11; up. A. Mócsy, *Pannonia, RE Supplbd.* IX (1962) c. 573 sq.

nešto mlađi, Zosim. Obim i kvalitet njegovih geografskih i topografskih podataka nije bitno različit od onog u Amijanovom delu. Rekli bismo da su ova obaveštenja oskudnija utoliko što u *Novoj istoriji* nema digresija posvećenih geografskim temama. Imena glavnih gradova Mezije i Trakije sreću se onoliko često koliko je potrebno za praćenje događaja. Zosim takođe govori o Julijanovom boravku u Naisusu²⁰; pored toga, za razliku od svog starijeg kolege po peru, on pominje i Singidunum, uz važan podatak da je tu ubijen Gracijan u bekstvu ka Panonijama²¹. Ovaj događaj, iz 383.godine, ne nalazi se u *RG* koje se kao što je poznato, završavaju događajima posle bitke kod Hadrijanopolja 378.god.

U *Novoj istoriji* Sirmiumu je čak dat i geografski položaj: Πόλις δὲ Παιονίας τὸ Σίρμιον ὃ παραρείει ποταμὸς ἐπὶ θάτερα Σάος, εἰς τὸν Ἰστρον ἐμβάλλων²².

Iznenaduje jedan geografski umetak, o toku Dunava, u obaveštenju da je Julijan stigao u Reciju; čini se da to, kao opšte poznato, nije bilo neophodno²³.

Razumljivo je da se u kratkom pregledu istorije kakav je Eutropijev *Breviarium*, ne sreću važniji geografski ni topografski podaci razmatrane oblasti, kao ni u knjizi *De caesaribus* Aurelija Viktora. Ipak, i u spisima malog obima, kakvi su *Origo Constantini imperatoris*²⁴, i *Epitome de caesaribus*²⁵, spisi nepoznatih autora, navode se važnija mesta centralnog Balkana, čak uz neke preciznije podatke o kojima drugde nismo obavešteni²⁶.

²⁰ *Hist. nova* (Paschoud) III 11,1–2. Julijan tu traži proročanstva i prima poslanstva iz svih krajeva Grčke. On regrutuje vojsku iz Sirmija i uzima vojnike iz jedinica stacioniranih u Panoniji i Meziji.

²¹ *Hist. nova* IV 35.

²² Knj. II 18 ,5. Ovaj podatak Zosim je naveo prilikom opisa bitke između Konstantina i Licinija kod Cibala. Licinije se povukao prekinuvši most, ali ga Konstantin popravlja (19,1). Sledeći pomen Sirmiuma je povodom Magnencijevog prolaska s vojskom, II 46;48;49. Najzad, navodi se da je posle Valentinijanove smrti grom spalio palatu i forum u Sirmiumu, IV 18,1, up. isto kod Amm. 30,5,16.

²³ Knj. III 10,2 Julijan dolazi u Reciju „tamo gde je izvor Istra, koji teče duž Norika i cele Panonije , potom duž Dakije, kao i Mezije, Skitije i Trakije i koji se uliva u Crno More.“ Julijan plovi niz Dunav sa tri hiljade ljudi, a 20 000 dolazi kopnom u Sirmium.

²⁴ Od podataka o gradovima važni su : 2,2...*Constantinus, natus Helena matre vilissima in oppido Naisso atque eductus, quod oppidum postea magnifice ornavit*; Licinijevo poreklo: *ex Nova Dacia* (5,13); njegovo bekstvo u Sirmium posle poraza kod Cibala (5,16). Podatke o Konstantinopolju up. niže .

²⁵ Up. napr. podatak da je Galerije rođen u Dakiji Ripensis, *ibique sepultus est, quem locum Romulinanum ex vocabulo Romulae matris appelarat* (40,16). Podatak je iskoristio D. Srejović u identifikaciji Romulijane u Gamzigradu kraj Zaječara, up. *Diva Romula, Divus Galerius, The Age of Tetrarchs*, Beograd 1995, 297–305 sa ranijom bibl.

²⁶ Napr. sledeću pojedinost dugujemo piscu *Epitome*, koji je saopštava na osnovu sopstvenog viđenja: *Nam etiam nunc haud longe Sirmio eminent locus palatio*

Pored istoriografskih dela, geografske podatke o istočnom Iliriku dobijamo i iz spisa poznatog pod imenom *Expositio totius mundi et gentium*, koji je nastao između 350 i 360 g²⁷. Pored prirodnih i klimatskih odlika ove oblasti, od gradova se navodi Naissus, *civitas magna*, a iz Panonije Sirmium, *semper habitatio imperatorum*²⁸.

Autor *Istorije* uz geografske, pokazuje naklonost i za etnografske deskripcije. Ove druge najčešće su, prema primenjenoj istoriografskoj koncepciji, našle svoje mesto u okviru geografskih ekskurza²⁹. Za oblast kojom se ovde bavimo, sačuvana je, kako je napred rečeno, samo tračka digresija (27,4). No tu, umesto podataka o savremenom stanovništvu, naš pisac prenosi legende o tračkim plemenima, među koje pogrešno računa i Skordiske. Za njih beleži kao odliku da su "prinosili zarobljenike na žrtvu Beloni i Marsu i žudno ispijali ljudsku krv iz ispražnjenih lobanja"³⁰. Slično se beleži i za Odriše, da su „tako naviknuti da piju ljudsku krv...da bi sami na gozbanama...potezali mačem na svoja tela, kao da su tuđa“³¹. Jasno je da u ovim običajima treba videti homeopatsku magiju, a ne jednostavno „divljaštvo“³². Amijanova želja da ih prikaže kao egzotično pleme očigledno nema za cilj bliže objašnjavanje savremenih lokalnih prilika, već pre zabavu i predah čitalaca. Vredan je pažnje završetak ovog ekskurza. Ističući zdravlje, snagu i dug život Tračana, naš istoriograf

ibidem constructo, ubi parentes eius (Maximiani Herculii) exercebant opera mercenaria. Studeći po njegovom poznavanju Balkana, epitomator je verovatno poticao iz ovih krajeva.

²⁷ Ed. J. Rougé, Paris 1966, p. 15., prema mišljenju izdavača nastao je možda 359, kada je završen i rat sa Sarmatima, up. p. 17.

²⁸ Navodimo odeljke o balkanskim provincijama:

L:Thracia provincia et psa dives in fructibus et maximos habens viros et fortes in bello; propter quod et frequenter inde milites tolluntur.

LI A Thracia ergo obviantem invenies Macedoniam quae, abundans omnia, negotium vero eicit ferrum et plumam aliquotiens enim et lardum et caseum dardanicum, adiacet enim ei Dardania. Et habet civitatem splendidam Thessalonicam, quae est et ipsa una eminentium.

LVII Moesiam et Daciam, provincias sibi quidem sufficientes, frigora autem magna habentes, quarum civitas magna Naissus dicitur. Deinde Pannonia regio, terra dives in omnibus, fructibus quoque et iumentis et negotiis, ex parte et mancipiis. Et semper habitatio imperatorum est. Habet autem et civitates maximas, Sirmium quoque et Noricum, unde et vestis norica exire dicitur. Haec Pannonia regio. Quae adiacet trans flumen Danubium, gens barbarorum Sarmatum est.

Ova kvalifikacija Sirmiuma navela je Ruže-a da je objasni boravkom Konstancija do kraja 357.g. u ovoj rezidenciji, što potvrđuju i akta iz *Codex Theodosianus*.

²⁹ To je pravilo, od koga je izuzetak ekskurs o Hunima (31.2).

³⁰ U 27,4,4. Podatak je najpre preuzet iz Festovog brev. IX, a nalazi se – za sva skitska plemena – još kod Herodota IV,65, i potom kod više rimskih pisaca.

³¹ Ne zna se odakle potiče ovaj podatak.

³² Up. F. Papazoglu, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* X-1,1968, 47-60.

smatra da je glavni razlog tome okolnost što „prvi osete zrake sunca, po svojoj prirodi životodavne, dok ovi još nisu zagađeni mrljama ljudskih odnosa“³³.

Idealizovanje još necivilizovanih plemena kao neiskvarenih, i slobodnih srećemo i u ranijoj rimskoj historiografiji. Tome se, izuzetno na ovom mestu, približava i naš pisac, stavom da su Tračani zdravi i čisti zbog kontakta sa čistom prirodom.

Autor *Istorije* karakteristike i ocene pojedinih naroda i plemena s kojima su Rimljani dolazili u dodir često daje u glavnom toku kazivanja. O plemenima srednjeg Balkana ne dobijamo gotovo nikakve podatke, ali zato više puta čujemo Amijanovo mišljenje o Panoncima. Pripadnike ovog severnog suseda Balkana Rimljani su, ne bez razloga, smatrali primitivnim, neobrazovanim, surove i žestoke čudi. Iako su carevi Valentinijan i Valens – čija je vlada detaljno obrađena u *Res gestae* – Panonci, naš istoriograf se ne ustručava da ih naslika sa svim odlikama koje su pripisivane njihovim sunarodnicima. Njihove portrete, sa dobrim i rđavim stranama, on je, prema svom proseyu dao posle smrti svakog od vladara³⁴. Valentinijanovo divljaštvo i surovost Amijan, inače neprijateljski raspoložen prema ovom vladaru, pokazuje na jednom anegdotskom primeru: car je imao dve medvedice, „Nevinost“ i „Zlatno runo“, kojima je ponekad bacao ljude da ih prožderu, da bi ih, na kraju, pustio u šumu, kako bi „izrodile potomstvo slično sebi“³⁵.

O Amijanovoj predrasudi prema Panoncima rečiti su sledeći primeri: *...utque Pannonius degener, labefactans cuncta et pretere-*³⁶; *Maximinus effudit genuinam ferociam, pectori crudo affixam, ut saepe faciunt amphitheatrales ferae*³⁷; *Leonem notarium, postea officiorum magistrum, bustuarium quendam latronem Pannonium, efflantem ferino rictu crudelitatem, etiam ipsum nihilo minus humani sanguinis avidissimum* (28,1,12); *Valentinus natus in Valeria Pannoniae...quietis impatiens ut malefica bestia, ad res perniciosas consurgebat et novas* (28,3,4). Za Panonca Vientija, koji je čak postao

³³ RG 27,4,12. Ovde se jasno vidi uticaj Posejdonija (Fr. Griech. Hist. 87 F 52; F 117) po kome su psihofizičke osobine i čoveka i nekog naroda zavisne od klime. Up. M. Dušanić, *op. cit.* (u nap. 1) 76–79 sa nap. 22.

³⁴ Up. vrlo detaljan –i pristrasan – portret Valentinijana, 30, 7–9; o Valensu, čije sposobnosti ocenjuje kao skromne još pri njegovom izboru za savladara. up. 31, 14, 1–7.

³⁵ To je ispričano ranije, među primerima koji ilustruju Valentinijanovu surovost, 29,9. U istinitost navedene anegdote u savremenoj nauci se ne veruje potpuno.

³⁶ Tako uzurpator Prokopije slika Valentinijana, 26, 7,16.

³⁷ Up. 28,1,10; reč je o Maksiminu, prefektu Rima pretorijanskom prefektu Italije, potomku plemena Karpa koje je Dioklecijan iz Dakije preselio u Panoniju; ovaj važan podatak naveden je u istom poglavlju, c.5.

prefekt Rima, Amijan navodi da je *integer et prudens Pannonius*, očigledno smatrajući navedene osobine izuzetkom među Panoncima³⁸, dok im je *feritas* urođena, *ingenua*.

Uopšte gledano, tačno je da su Amijanove etnodeskripcije prepune opštih mesta³⁹. Ipak, niz tačnih i duhovitih opaski o osobinama pojedinih naroda svedoči o piščevom daru zapažanja kao i o njegovom dobrom poznavanju nacionalno šarolike rimske države. U poređenju sa *Res gestae*, *Nova istorija* pruža znatno manje relevantnih etnografskih podataka. Zosim je našao mesta za upade Sarmata, od vremena Konstantina pa do Valentinijana, ali se ne zadržava na opisu ovog plemena⁴⁰. Gotskim plemenima, čiji su odnosi s Rimljanima u IV veku bili od presudnog značaja za dalju sudbinu Carstva, Zosim je dao odgovarajuću ulogu u delu, ali ih najčešće zove Skitima, mešajući ta dva etnika⁴¹.

Posebnu pažnju treba skrenuti na mesto koje je u *RG* dobila nova prestonica Carstva. Konstantinopolj, se, razumljivo, morao spominjati, kao pozornica savremenih događaja i kao carska rezidencija. Stoga je upadljiv način na koji Amijan govori o njemu. Teško se može primiti kao prirodna činjenica da autor *Istorije* nigde, ni sa kakvim povodom, ne zadržava čitaoca u ovom gradu⁴². Tamo gde ga i pominje, ne daje nikakve konkretne podatke, a u knjigama koje su do nas došle nema digresije posvećene životu u novom Rimu. To bi bio prirodan pandan opisima društva u staroj prestonici, koje daje u dva maha⁴³. U glavnom izlaganju ime Konstantinopolja navodi se čak bez ikakvih epiteta, uobičajenih uz imena drugih gradova. Doduše, takvi epiteti nisu potrebni gradu koji bi da se nadmeće s Rimom o prvenstvo. Od svih mesta na kojima se pominje (32 puta), nalazimo samo sledeće, makar usputne, napomene ili podatke: Julijan ga je uvećao, jer ga je voleo kao svoj zavičaj⁴⁴ (22,9,2); Anastasijine ter-

³⁸ 27,3,11; opširnije o ovim primerima up. M. Dušanić, *op. cit.* 98.

³⁹ Up. Schanz–Hosius, *Gesch. d. römisch. Lit.* (4) 1959, 101–102, koji smatra da se pozitivna ocena o Amijanu menja kad je reč o ekskursima. Tu naš pisac „zeigt eine unechte gelehrsamkeit am unechten Orte“; autori upućuju i na Mommsena, *op. cit.* u nap. 1, 423.

⁴⁰ *Hist. nova* II 22,1 (Konstantin); III 1,1–2,2 (borbe s Konstancijem); IV 16,4; 17,1 (Valentinijan).

⁴¹ Up. IV knjigu ; na ovo mešanje skreće pažnju i Paschoud u indeksu , s.vv. *Scythae, Getae*.

⁴² To se moglo očekivati, napr., pri opisu Prokopijeve uzurpacije, knj. 26.

⁴³ U 14,6, koji počinje čuvenom pohvalu Rimu, *victura dum erunt homines Roma*. Drugi opis (28,4) je stroža kritika rimskog društva, od plebsa do senatorskog staleža.

⁴⁴ 22, 9,2 *Iulianus reliquit Constantinopolim incrementis maximis fultam; natus enim illic diligebat eam ut gentilem patriam et colebat*.

me se zovu tako prema Konstantinovoj sestri⁴⁵; u gradu su sahranjivani rimski carevi⁴⁶; u varoši su se upravo gradile terme, za koje je deo građe dobijen od starih zidina iz Halkedona⁴⁷. Već je rečeno da je u, poređenju s njim više mesta dobio čak Sirmium, te stoga ne čudi što bitnija obaveštenja dobijamo i o Antiohiji, tada možda najsjajnijem gradu orijenta, za koju u *RG* čitamo da je noću osvetljena kao usred dana⁴⁸. Iako carska rezidencija, Sirmium se ni po čemu nije mogao meriti sa starim, slavnim gradovima Carstva kakvi su, pored starog i novog Rima Antiohija, Mediolanum, Kartagina; i na Tabuli Pojtingeriani⁴⁹ označen je na isti način kao i ostali gradovi u Iliriku. Pomeni Konstantinopolja u Zosimovoj istoriji takođe su bez posebnih podataka o gradu. Izuzetak je zanimljivo mesto gde, govoreći o Konstantinovoj vladi, autor saopštava da je imperator, posle proglašenja svojih sinova za cezare, “uvećao grad od onih najvećih”, kako bi i posle njega carevi izabrali da tu žive. Kasniji vladari su još više utvrdili grad, bedemima šireg obima i dozvolili da se grade kuće tako blizu jedne drugim da su stanovnici, i oni u kućama i oni na ulicama, bili tako stešnjeni da se nisu mogli mimoći bez opasnosti, s obzirom na gužvu ljudi i životinja. Od mora je takođe otrgnut ne mali deo i pretvoren u zemlju tako što su na pobodenom kolju građene kuće⁵⁰. Zosim se potom čudi što nije bilo predskazanja o budućoj veličini Vizantija⁵¹.

⁴⁵ 26,6,14...*Procopius, diductus in cogitationes varias, Anastasianas balneas petit, a sorore Constantinii cognominatas, ubi locata noverat signa.*

Reč je o Valensovim termama, posvećenim njegovim kćerima Anastasiji i Karosiji, kako se vidi u drugim izvorima; terme su zabeležene i u Noticiji *Urbis Constantinopolitanae*, reg. nona 8; up. G. Dagron, *Naissance d'une capitale*, 1974, 90 n. 2.

⁴⁶ To je rečeno bez opisa panteona i bez bilo kakvih drugih podataka, up. Jovijanov pogreb, 26,1,3; Valentinijanov pogreb, 30,10,1.

⁴⁷ 31,1,4 ...*cum Chalcedonos subverterentur veteres muri, ut apud Constantinopolim aedificaretur lavacrum, ordine resoluta saxorum in quadrato lapide, qui structura latebat in media, hi Graeci versus incisi reperti sunt futura plene pandentes* etc. U pitanju su *Thermae Constantinianae*, odn. *Constantianae*, up. *Not. Urbis Const.* 10, reg. decima. Građene su od 345–427, up. Dagron, *op. cit.* 89.

⁴⁸ ...*ubi pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem*, 14, 1,9. Mišljenje da je Antiohija Amijanov zavičaj pokazao je kao nedovoljno osnovano Ch. Fornara, *Historia* 41, 1992, H. 3, 328–344. Njegov stav prihvatilo je više dobrih poznavalaca Amijanovog dela, up. H. Silvan, *Historia* 46,1997, H. 1. 116, nap. 2. Fornara (str. 339) Amijanov iskaz da je Grk (*Graecus*) razume tako da je naš pisac poticao iz kontinentalne Grčke.

⁴⁹ Tab. Peut. sect. VI.

⁵⁰ Knj. II 35, 1–2. Paschoud primećuje da takve konstrukcije na kolju (stubovima) nisu druge posvedočene; sigurno je samo da je nanošen pesak kao i zemlja koju su spirali potoci i da je tako povećavano tle (nap. 47).

⁵¹ U sledećem, 36 poglavlju, gde priča da je onda je naišao na proročanstvo Sibile eritrejske koje se po njegovom mišljenju može shvatiti kao traženo predskazanje.

Ništa nalik navedenom pasusu ne nalazimo u *Res gestae*. Da je Konstantin tako ukrasio svoj grad u želji da ga u svemu izjednači s Rimom izričito svedoči anonimni pisac *Origo Constantini imperatoris*⁵².

Konstantinov grad veličaju, s druge strane, panegiričari. Kod svih pisaca različitih žanrova, na oba jezika, kao i na likovnim predstavama nova prestonica zauzima drugo mesto, u Carstvu, iza Rima, ali ispred ostalih starih gradova⁵³. Prema Temistiju, Konstantinopolj je druga kraljica gradova, voljom cara, dok je Rim kraljica svih gradova sama sobom⁵⁴, slično kao što je i za Julijana, junaka *RG*, Rim *basileousa polis*⁵⁵. Za razliku od njih, Grigorije Nazijanski naziva ponekad Konstantinopolj „prvi medju gradovima“⁵⁶, a za govornike poznog IV v. ovo je „carski grad“.

Šturi podaci o Konstantinopolju u *Res gestae* mogli bi da znače da ga Amijan nije lično poznao. Ali, to je malo verovatno, s obzirom na okolnost da je tuda morao proći najpre sa Istoka, u službi magistra peditum Ursicina⁵⁷, a potom iz Galije, u pratnji Julijana. Pored toga, naš autor izveštava i da je prošao Trakijom⁵⁸, te je sasvim izvesno da tada nije zaobišao prestonicu na Bosforu. Da li je on, kao rođeni Grk, pokušao da ostane u Konstantinopolju i tu napiše istorijsko delo (razume se na maternjem jeziku), ali u tome nije uspeo, ili se, budući paganin, radije opredelio za Rim, ostaje nam samo da nagađamo. Ono što je sigurno jeste da se Amijan obreo u Rimu i napisao jednu pravu rimsku istoriju, koja veliča „večni“ grad i u kojoj su bezbrojna pozivanja na rimske primere čojstva i junaštva; delo je puno i parafraza rimskih autora, na čelu sa Ciceronom⁵⁹.

Amijanovo zanemarivanje Konstantinovog grada nije bilo slučajno. Glavni razlog tome je autorova evidentna animoznost prema

⁵² *Constantinus ... Byzantium Constantinopolim nuncupavit ob insignis victoriae memoriam. Quam velut patriam cultu decoravit ingenti et Romae desideravit aequari; deinde quaesitis ei undique civibus divitias multas largitus est...*(6,30).

⁵³ Opširnije o tome v. Dagron, *op. cit.* 48–76, koji navodi i likovne predstave u Tabula Peutingeriana, gde je, posle Konstantinopolja, takvu predstavu dobila još samo Antiohija. Ausonije, u *Ordo urbium nobilium*, daje sledeći redosled: Rim, Konstantinopolj, Kartagina, Antiohija, Aleksandrija, Trijer, Milano, up. Dagron, *op. cit.* 57.

⁵⁴ Them., Disc. III 41c 56, up. Dagron, *op. cit.* 52–53.

⁵⁵ Julijan, Or. I, 4 i 6 (Bidez), up. F. Millar, *The Emperor in the Roman World* (31 B.C.- 337 A.D.), New York 1977, 55.

⁵⁶ Grig. Naz. *Epist.* 96, 381.g; up. Dagron, *op. cit.* 52–53.

⁵⁷ Up. 14, 11, 4; 15,5,36; 16,10,21; 18,6,5.

⁵⁸ Up. 27,4,2...*sufficiet ea quae vidisse meminimus expedire.*

⁵⁹ Ciceron ima naročito mesto u *RG* ne samo po učestalosti navođenja, već Amijan prihvata i njegovu historiografsku teoriju, up. proemij za XXVI knjige gde se poziva na (danas izgubljeno) Ciceronovo pismo Nepotu. Up. M. Dušanić, *op. cit.* (u nap. 1), 94.

osnivaču nove prestonice koji je, pored toga, dao prednost novoj religiji u odnosu na tradicionalnu. Netrpeljivost prema prvom hrišćanskom vladaru Amijan obrazlaže njegovom odgovornošću za pokolj rodaka, među kojima je bio i otac Julijana, budućeg cara, i junaka *Res gestae*. Naš istoriograf osuđuje i mnoge druge Konstantinove postupke, slikajući ga uvek u negativnom svetlu. Kad se ima u vidu okolnost da su knjige posvećene Konstantinovoj vladi izgubljene, ovi pomeni su nesrazmerno česti, pa je utoliko manje opravdano neposvećivanje potrebne pažnje Konstantinopolisu, čiji su geopolitički položaj i značaj u istoriji IV veka veći od onog koji je imao Rim. Stoga Amijanova *Istorija*, namenjena rimskoj publici i čitana pred njom, izostavlja kazivanja o novoj prestonici, rivalu Večnog grada.

SUMMARY

Milena Milin: GEOGRAPHY OF THE EASTERN BALKANS IN AMMIANUS MARCELLINUS

According to the generally accepted opinion, Ammianus Marcellinus in his historical work dedicated to each of the Roman provinces a separate geo-ethnographic digression. Consequently, in *Res gestae* there may have been digressions (now lost) on the Balkan provinces, too. But, we can not take it for sure. Since the report of the period from Nerva to Constantius took thirteen books, it seems to us that there was not room enough for the description of all the provinces that were not dealt with in the extant books of *Res gestae*.

In the part of Ammianus' *History*, which survived, we find two digressions on the eastern Balkans, one on the mountain pass of Succi, (*summitates Haemi et Rhodopae*, 21, 10) the other on the dioecese of Thracia (27,4). It is appropriate that in the main narrative there are more topographic details of Thracia, than those of Moesia. On the other hand, the excursus on Thracia is less justified from the point of view of the historical theory, for it does not offer some information necessary for the telling of historic events; in fact, this digression has a compositional function and gives pause to the reader. So, instead of ethnographic section on Goths, – who at the moment had to fight a decisive battle with the Romans – we read on ancient Thracians and their customs. It is not certain that there was a separate digression on the Goths in one of the lost books (as believes Tritle, cp. nn. 2 and 6).

One of important Ammianus' testimonies is the one on the key strategic points between Thracia and Illyricum; those were Succi, Acontizma (opposite to Macedonia) and Dacia Ripensis (26,7,12). The pass through Dacia Ripensis is not explicitly named, but it must have been the Danube and the road Oescus – Philippopolis (n. 12). As for Moesia I, Dardania and Pannonia II, we find but a few topographic details and that only in the main narrative. Sirmium, one of emperor's residences is, naturally, mentioned more frequently than the other cities of the area, Naissus, Serdica, Philippopolis. Ammianus paid to Sirmium such a compliment as... *ad exemplum urbium matris populosae et celebris* (21,10,2).

He also informs us about the occurrences in *Pannonia Secunda*, otherwise unknown (e.g. 15, 3,7; 29,6,7; 11). The value of the data in *RG* becomes even greater when compared with other contemporary sources, mostly *compendia*. The only author

who could challenge Ammianus is, somewhat later, Zosimus. The ethno-geographical data in his historical work are rather similar to those in *RG*, with the distinction that there are no digressions on that topic. In other far less voluminous texts, these data, though scanty, are sometimes valuable (e.g. *Epitome de Caesaribus*, *Origo Constantini imperatoris*, *Expositio totius mundi et gentium*, (nn.24–28).

Both in the digressions and in the main narrative, the author gives ethnographic descriptions and characteristics of various tribes that dwelt within or without Roman borders. Unfortunately, there are no descriptions of the Moesians or Dardnians. As for the Pannonians, Ammianus, considered them as extremely savage and rude and that applies also to the emperors Valentinianus and Valens.

Special attention should be paid to the role of Constantinople in *RG*. We should not take as appropriate the fact that the author of the *History* has nowhere found the pretext to keep the reader in this town. Certainly, he could not avoid a mere mention of it, but he provides the reader with no concrete data of the new capital (nn. 44–47).

Ammianus' neglecting Constantinople is by no means unintentional. The main reason for it is the author's evident animosity towards the founder of the new capital, who, in addition, gave advantage to the new religion instead of the traditional Roman. Intolerance of the first Christian emperor has been justified by our historian by Constantine's responsibility for the massacre of his relatives, among whom was also the father of Julian, the future emperor and the hero of the *Res gestae*. In fact, every mention of Constantine in *RG* has a negative connotation. Since they are rather frequent, the avoidance to pay attention to Constantinople is all the more noticeable. Having intended his book for the public in Rome, Ammianus left aside the discourse about the new city, a rival of the *Roma aeterna*.